

Κλαύδιος Πτολεμαίος: Ο κοσμογράφος της Αναγέννησης

▲ *Ο χάρτης της Ελλάδας. Από την έκδοση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου ή την Κοσμογραφία, όπως επικράτησε να ονομάζεται στη Δύση. Ουλμ, 1482.*

Τον **ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΟΛΙΑ**

Ιστορικού, ερευνητή ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΟΤΑΝ ΣΤΑ 1400 Ο ΕΜΜΑΝΟΥΉΛ Χρυσολωράς έφερε δώρο στη Φλωρεντία ένα βυζαντινό αντίγραφο της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου με τους χάρτες του αρχαίου κόσμου, δεν φανταζόταν ότι η ευγενική του χειρονομία θα αποτελούσε την απαρχή μιας επιστημονικής επανάστασης, η οποία έμελλε να επιβάλει νέες στάσεις των ανθρωπίνων κοινωνιών απέναντι στο χώρο.

Πράγματι, δεν είχε κανένα λόγο να υποθέτει κάτι τέτοιο ο Χρυσολωράς. Το γεωγραφικό έργο του Πτολεμαίου είχε εντοπισθεί στην ελληνική ανατολή έναν αιώνα νωρίτερα και οι επιδέξιοι Βυζαντινοί αντιγραφείς είχαν καταφέρει να μεταφράσουν τα μαθηματικά δεδομένα του γεωγραφικού

μήκους και πλάτους σε χάρτες. Η αντιγραφική παράδοση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου στο Βυζάντιο και ο σχεδιασμός των χαρτών, μαρτυρεί αναμφισβήτητα μεγάλη χαρτογραφική δεξιότητα και μαθηματική παιδεία, ωστόσο η ενασχόληση με το έργο δεν ξέφυγε από τον κύκλο των στενών φιλολογικών ενδιαφερόντων. Το Βυζάντιο στραμμένο όσο ποτέ στην αρχαία κληρονομιά έσβηνε μέσα σε μια λαμπρή αναγέννηση των ανθρωπιστικών σπουδών, όμως αδυνατούσε να αντιληφθεί τους δρόμους που το έργο του Αλεξανδρινού λόγιου άνοιγε προς το μέλλον.

Εμποροι και Γεωγράφοι

Στη Φλωρεντία τα πράγματα ήσαν διαφορετικά. Η μητρόπολη αυτή κατά τα τέλη του 14ου αιώνα και τις αρχές του 15ου, είναι ο τόπος όπου η ψευδαισθησις της αναγέννησης

◀ *O Dominus Nicholas Germanus προσφέρει τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου στον Πάπα Παύλο τον Β΄. Από την έκδοση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου, Ουλμ, 1482.*

▲ *Προσωπογραφία του Κλαυδίου Πτολεμαίου. Κόσμημα σε πρωτόγραμμα, από την έκδοση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου, Ουλμ, 1482.*

της αρχαίας σκέψης έμοιασε αληθινή. Ωστόσο, όσο και αν καλλιεργήθηκε με μοναδική επιδεξιότητα το εξωπραγματικό καθώς οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών μετεωρίστηκαν σε νεοπλατωνικές σφαίρες, η κοινωνία της Φλωρεντίας της εποχής εκείνης δεν παραμέλησε την πρακτική πλευρά των πραγμάτων. Μια κοινότητα δραστήριων εμπόρων, βιομηχάνων και τραπεζιτών, από τις πρώτες στην Ευρώπη, κινητοποίησε δραστικά την αποταμίευση, παρήγαγε πλεονασματικά αγαθά και τα προώθησε δυναμικά στις αγορές Ανατολής και Δύσης. Το χρυσό νόμισμα της πόλης, που πήρε το όνομά του από αυτήν, το Φιορίνι, έγινε το νόμισμα των διεθνών συναλλαγών και υιοθετήθηκε από πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Με την κατάληψη της Πίζας (1406) και αργότερα του Λιβόρνου (1421), η Φλωρεντία γίνεται θαλάσσια, αποικιοκρατική δύναμη, ενώ η επισφράγιση του διεθνούς ρυθμιστικού ρόλου της θα έλθει με τη σύνοδο της Φεράρας (1439), οπότε θα συρρεύσουν εκεί απεσταλμένοι από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα προκειμένου να συζητήσουν για το μέλλον της Χριστιανοσύνης.

Έτσι, δεν πρέπει να ξενίζει το γεγονός ότι η Φλωρεντία στάθηκε η πρώτη εστία της αναγεννησιακής γεωγραφίας. Η συγκέντρωση των γεωγραφικών δεδομένων και πληροφοριών και η συστηματική επεξεργασία τους είναι πάντα μια ουσιαστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη κάθε στρατηγικής διαχείρισης. Στο κατώφλι των νεώτερων χρόνων στη Φλωρεντία βρίσκεται το επίκεντρο των γεωγραφικών συζητήσεων. Ήδη τον 14ο αιώνα, κυκλοφορεί μια εμπορική γεωγραφία, μια από τις παλαιότερες του είδους, ενώ στον αρχόμενο 15ο αιώνα θα συνθέσει ο Leonardo Dati το γεωγραφικό του ποίημα *La Sfera*, τον «πανηγυρικό της κοσμογραφίας», που συνοδεύεται από χάρτες και δίνει μια ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη απεικόνιση των εμπορικών δρόμων κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η ευρεία υποδοχή του επιστημονικού γεωγραφικού πνεύματος από τη λόγια κοινότητα της πόλης φανερώνεται στα τέλη ήδη του 14ου αιώνα, όταν ο Giotto θα σχεδιάσει για τις ανάγλυφες πλάκες που στόλιζαν το Καμπαναριό του Ντουόμο, τον Κλαύδιο Πτολεμαίο να κάνει τους υπολογισμούς του με έναν εξάντα.

Στο μοναστήρι των Αγγέλων (Covento degli Angeli), συγκεντρώνεται ένας πρώτος πυρήνας φιλοπεριεργών ανθρωπιστών λογίων από τα πρώτα κιόλας χρόνια του 15ου αιώνα και μελετά τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου, τη «νέα γεωγραφία». Ο Roggio Bracciolini, στην ιστορία του, περιγράφει τη συντροφιά του Νικόλο Νικολί, του Κόσμου των Μεδίκων και

του Πίο Πικολομίνι, του μελλοντικού Πάπα Πίου του δεύτερου, να μελετούν τους πρώτους χάρτες του Πτολεμαίου. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Νικόλο Νικολί, ιδρυτής των πρώτων δημόσιων βιβλιοθηκών, ήταν αυτός που ενέπνευσε στον Buonellmonti τη συγγραφή μιας σημαντικής σύνθεσης ιστορικής γεωγραφίας, την *Περιγραφή της Κρήτης*.

Γεωγραφική «Βίβλος»

Η *Γεωγραφική Υφήγηση* του Πτολεμαίου δεν θα αργήσει να μεταφραστεί στα λατινικά. Με τον τίτλο «*Cosmographia*», όπως επικράτησε τελικά, το έργο θα διαδοθεί ευρύτατα από τα φλωρεντινά αντιγραφικά εργαστήρια και θα επιδράσει στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής γεωγραφικής επιστήμης. Πράγματι, το έργο απαντούσε στις ζητήσεις της αναγεννησιακής σκέψης καθώς, με τη χρήση των γεωγραφικών συντεταγμένων και της προβολής, τα οποία πρότεινε, οδηγούσε σε μια μαθηματική, δομημένη και εύληπτη μέθοδο συνολικής αναπαράστασης του χώρου. Ο Πτολεμαίος προσέφερε στην αναγεννησιακή σκέψη τον κεντρικό πυρήνα, τη βασική κλίμακα με την οποία μπορούσαν πλέον να κατανοήσουν και να αναπαραστήσουν νοητικά το χώρο. Κάτω από αυτό το πρίσμα γίνεται αντιληπτή η διαπίστωση του G. Gusdorf, ότι η ανακάλυψη του αρχαίου κόσμου αποτέλεσε την πρώτη και τη σημαντικότερη των Ανακαλύψεων.

Πράγματι, η Κοσμογραφία του Πτολεμαίου στάθηκε η γεωγραφική Βίβλος της Αναγέννησης και ο «εκουγχρονισμός» της δεν καθυστέρησε διόλου. Ήδη στα 1428, στο χειρόγραφο που φιλοτέχνησε ο καρδινάλιος Fillastre, προστίθεται ένας σύγχρονος χάρτης των βόρειων ευρωπαϊκών περιοχών. Σε πολλά χειρόγραφα της Κοσμογραφίας που θα πα-

Η πτολεμαϊκή Κοσμογραφία αποτέλεσε στην αναγεννησιακή Ευρώπη τη βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η νέα γεωγραφία

ραχθούν κατά τον 15ο αιώνα συναντάμε προσθήκες νέων χαρτών καθώς κι ενός σύγχρονου συγκεντρωτικού χάρτη του κόσμου ή διορθώσεις των πτολεμαϊκών χαρτών, βάσει των στοιχείων που είχαν επιφέρει οι νεώτερες αυτοψίες. Αλλά και στο σύστημα των προβολών θα επιχειρηθούν βελτιώσεις και αλλαγές.

Η έντυπη διάδοση του έργου είναι αυτή που θα επιβάλει τρόπον τινά τη λογική των αναθεωρήσεων και των προσθηκών. Η έκδοση του Ουλμ του 1482 θα ακολουθήσει στους χάρτες το πρότυπο της δεύτερης έκδοσης του έργου (Ρώμη 1478, η πρώτη έκδοση πραγματοποιήθηκε στην Μπολόνια στα 1477, ενώ η αρχέτυπη έκδοση, χωρίς χάρτες είχε πραγματοποιηθεί στη Βενετία στα 1475) ως προς το νέο σύστημα προβολής με καμπύλους παράλληλους και μεσημβρινούς, και θα συμπεριλάβει πέντε νέους χάρτες. Οι προσθήκες νέων χαρτών στο παλαιό πτολεμαϊκό σώμα θα συνεχίσουν αυξανόμενες. Η έκδοση της Ρώμης του 1508 θα καταγράψει τα πορίσματα των έως τότε ανακαλύψεων, συμπεριλαμβάνοντας στον παγκόσμιο χάρτη τη Βραζιλία και τα νησιά της Καραϊβικής καθώς και σημαντικές βελτιώσεις στην απόδοση της Αφρικής. Η έκδοση της Βενετίας του 1511 θα περιλάβει περισσότερο και ακριβέστερο

◀ *Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, ανάγλυφο στο καμπαναριό του Καθεδρικού της Φλωρεντίας. Έργο των Giotto και A. Pisano.*

αμερικανικό υλικό. Τέλος, στα 1513 θα πραγματοποιηθεί μία σημαντική ανανέωση.

Αρχαίος και Νέος Κόσμος

Τη χρονιά εκείνη θα πραγματοποιηθεί στο Στρασβούργο η έκδοση σταθμός του έργου από τον Martin Waldseemüller, έκδοση η οποία θα συνδυάσει τον αρχαίο και τον νεώτερο κόσμο και θα αποτελέσει τον πρώτο σύγχρονο λογίο παγκόσμιο άτλαντα. Η αλσατική έκδοση, αφιερωμένη στον αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό, παραθέτει, σε ένα πρώτο μέρος, τους (διορθωμένους ήδη) 27 πτολεμαϊκούς χάρτες και ακολουθεί ένα δεύτερο μέρος με είκοσι νέους χάρτες. Το πρώτο μέρος καθίσταται με τον τρόπο αυτό ένα είδος ιστορικού άτλαντα που εισάγει τον σύγχρονο άτλαντα. Ο αρχαίος κόσμος υποδέχεται στην έκδοση αυτή τις ανακαλύψεις τον Πορτογάλων και των Ισπανών θαλασσοπόρων, τη συσσωρευμένη εμπειρική γνώση των Πορτογάλων αλλά και τις επίσημες αναφορές του Βάσκο ντα Γκάμα, του Χριστόφορου Κολόμβου και του Αμέρικο Βεσπούκι. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο παλαιότερος αυτός σύγχρονος άτλας είναι το πρώτο γεωγραφικό έργο που βαφτίζει τον Νέο Κόσμο *Αμερική*.

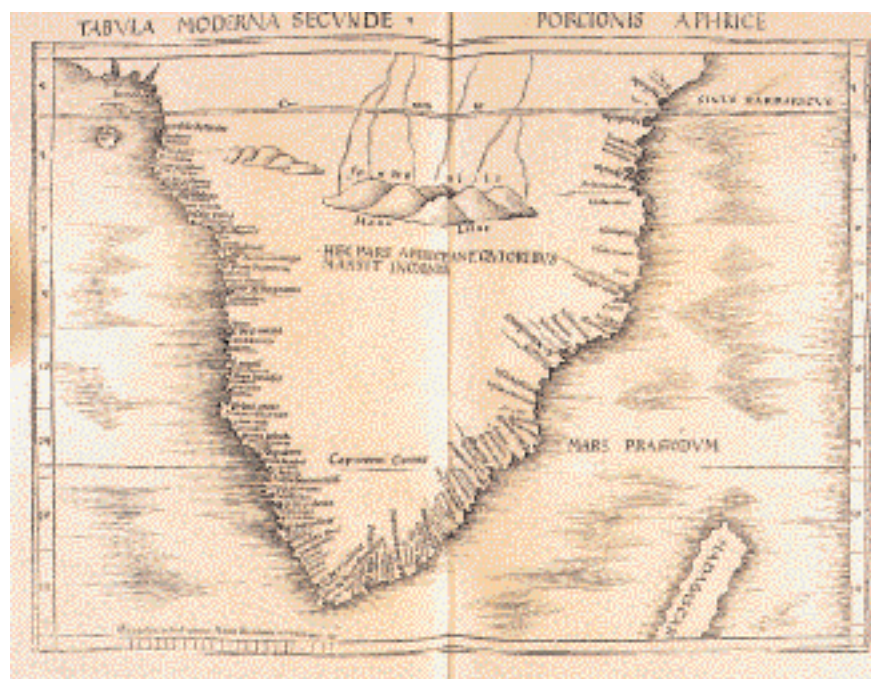
Έως τα μέσα του 16ου αιώνα η έκδοση του Martin Waldseemüller θα γνωρίσει μεγάλη επιτυχία, όπως μαρτυρούν οι πολλαπλές επανεκδόσεις του έργου. Οι εκδόσεις της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου από τον Sebastian Münster, τυπωμένες στα τυπογραφεία της Βασιλείας (1540–1552), θα βασιστούν κι αυτές στους χάρτες του Waldseemüller και θα σηματοδοτήσουν τη δύση της ηρωικής εποχής της πτολεμαϊκής Κοσμογραφίας.

Πράγματι, το έργο αυτό, που για εκατόν πενήντα χρόνια αποτελούσε για την αναγεννησιακή Ευρώπη το κεντρικό σημείο αναφοράς, την ενεργό βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η νέα γεωγραφία, μοιάζει να κάνει σταδιακά το κύρος και τη σημασία του. Οι πτολεμαϊκοί χάρτες περιορίζονται ανεπαίσθητα στην αρχή, στο ρόλο της ιστορικής και ξεπερασμένης εισαγωγής, ενώ πληθαίνουν οι νεώτεροι χάρτες. Τα τυπογραφεία των ιταλικών πόλεων, της Βενετίας ιδίως, θα τυπώσουν έως τα τέλη του 16ου αιώνα πολλές εκδόσεις της Κοσμογραφίας σε μικρό σχήμα και στα ιταλικά. Το βάρος πλέον θα πέφτει φανερά στους νέους χάρτες.

Το τέλος της πτολεμαϊκής κυριαρχίας στην αναγεννησιακή γεωγραφική σκέψη και παραγωγή γίνεται πλέον αισθητό με την έκδοση του Μερκάτορα του 1587. Στην έκδοση αυτή ο Μερκάτορ αποδίδει στον Πτολεμαίο αυτό που πραγματικά του ανήκει. Οι χάρτες «καθαρίζονται» από τις διορθώσεις και τις ποικίλες βελτιώσεις, αποκαθίσταται η αρχική μορφή τους και αφαιρούνται οι προσθήκες. Η *Γεωγραφική Υφήγηση* αποκτά ξανά την αρχική της φυσιογνωμία και τον ιστορικό της ρόλο. Ο καιρός είχε πλέον ωριμάσει για να αποδεσμευτεί η νέα γεωγραφία από την αρχαία. Ήδη στα 1570, ο Abraham Ortelius είχε εκδώσει στο Αμστερνταμ το *Theatrum Orbis Terrarum*, τον πρώτο αμιγώς σύγχρονο άτλαντα.

Θα ήταν λάθος να θεωρήσει κανείς ότι η Γεωγραφία του Πτολεμαίου στη δυτική αναγέννηση ήταν μία ακόμη υπόθεση λογίων. Θα ήταν λάθος να θεωρηθεί ο Αλεξανδρινός γεωγράφος ως η αρχαία γεωγραφική πηγή στην οποία στηρίχθηκαν μεθοδολογικά κάποιες αναγεννησιακές λόγιες ελίτ. Ο Πτολεμαίος αποτελεί ένα αναπόσπαστο και λειτουργικό μέρος της αναγεννησιακής γεωγραφίας, τόσο για τους λόγιους της εποχής όσο και για τους ναυτικούς, τους εξερευνητές και τους ανθρώπους της δράσης. Το μαρτυρούν οι δεκάδες των χειρόγραφων αντιγράφων του έργου του, οι εκατοντάδες των αντιτύπων, τόσο στα ελληνικά ή τα λατινικά όσο και στις περισσότερες ζωντανές γλώσσες της εποχής. Το μαρτυρούν τέλος οι πολλές αναπαραστάσεις του ίδιου στα εξώφυλλα ή στα πρωτοσέλιδα της Κοσμογραφίας του, δίπλα στους μεγάλους γεωγράφους και εξερευνητές της εποχής. Πώς να το φανταστεί ο Χρυσολωράς ότι το αρχαίο κείμενο που έφερνε δώρο στη Φλωρεντία ήταν μια ζωντανή σπορά. 🍀

► **Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος και ο Μαρίνος από την Τύρο. Σελίδα τίτλου της έκδοσης της αρχαίας Γεωγραφίας από τον P. Bertius, Αμστερνταμ, 1618.**

◄ **Νεώτερος χάρτης της νοτίου Αφρικής, βασισμένος σε πορτογάλνο χάρτη. Από την έκδοση της Γεωγραφίας του Πτολεμαίου. Στρασβούργο, 1513.**